

TÜRKİYE İLE KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ANALİZİ¹

Elif YALÇIN²

Sinem Pınar GÜREL³

Özet

Uluslararası ticaret literatüründe endüstriler arası ticaret (EAT) teorisi farklı endüstrilere ait ürünlerin ticaretini ifade ederken; endüstri içi ticaret (EİT) benzer endüstrilerde üretilmiş ürün gruplarının ticareti anlamına gelmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı; Türkiye ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) kurucu üye ülkeleri arasındaki EİT'yi analiz etmektir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) 1992 tarihinde kurulan ve Karadeniz havzasındaki ülkelerin ekonomik işbirliğini amaçlayan uluslararası kuruluştur. Çalışmada, Türkiye'nin KEİ üye ülkeler ile arasındaki EİT endeksi değerlerini belirlemek amacıyla 1992-2017 dönemi için Grubel-Lloyd (G-L) endeksi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye ile Romanya ve Bulgaristan arasındaki dış ticarete, diğer ülkelere göre, EİT'nin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ürün grubu temelinde incelendiğinde ise imalat sanayi alt sektörü olarak canlı hayvan ve gıda grubunda EİT oranları yüksek bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endüstri-içi Ticaret, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Grubel-Lloyd Endeksi, İmalat Sanayi

JEL Kodları: F130, F140, F150

THE ANALYSIS OF INTRA –INDUSTRY TRADE BETWEEN TURKEY AND BLACKSEA ECONOMIC COOPERATION

Abstract

In the international trade literature, inter industry trade is the trade of products that belong to different industries while the intra-industry trade means trade of similar products which has produced in similar industries. In this context, the aim of this study is to investigate the intra-industry trade (IIT) between Turkey and Black Sea Economic Cooperation (BSEC) countries. The BSEC was established on June 1992 and it is an international organization aiming at fostering economic interaction among its members. In this study, Grubel- Lloyd (G-L) index have been calculated to determine the IIT levels between Turkey and BSEC during the period between 1992 to 2017. According to the findings, Turkey has got the highest IIT levels with Romania and Bulgaria. Also analyzing the findings based on product groups show that the highest IIT levels are at the manufacturing industry groups and specially at food and live animals.

Keywords: Intra-Industry Trade, Blacks Sea Economic Cooperation, Grubel-Lloyd Index, Manufacturing Industry

JEL Codes: F130, F140, F150

GİRİŞ

Klasik iktisat teorisine göre ülkeler, ihtiyaç duydukları malların bir bölümünü kendileri üretirken, üretmedikleri malları başka ülkelere satın alırlar. Geleneksel ticaret teorileri dünya ticaretini, ülkeler arası faktör donatımına dayandırmaktadır. Bu teorilere göre ticaret, üretim faktör yoğunluğu aynı olmayan endüstriler arasında gerçekleşmektedir. Klasik iktisat, dış ticaretin serbest olması gerektiğini savunmaktadır. Adam Smith (1776) dış ticaretin serbestliğini savunmak için “Mutlak Üstünlükler Teorisini”, David Ricardo (1817) ise “ Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini” ortaya atmıştır. Smith'in mutlak üstünlükler teorisine göre; her ülke üretim yaparken ucuza ürettiği mal üzerinde uzmanlaşmalı ve bu malları diğer ülkelere ihraç etmelidir. Maliyeti yüksek olan malları ise ithal etmelidir. Bu şekilde üretim faktörleri ve mallarının etkin dağılacağını ve üretimde artış, fiyatlarda düşüşün meydana geleceğini ileri sürmüştür. Ricardo'nun Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre; uluslar arası ticaret, mutlak üstünlüklere dayandırılmamalıdır. Ülkelerin ürettiği mallardan bazıları, her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olsalar da, diğer mallara göre daha az maliyetli ise daha az üstün olduğu

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF ev sahipliğinde düzenlenen I. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Finansal Analiz Kongresi – 2018'de sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Uzman, Pamukkale Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Denizli, Türkiye, elifyalcinn93@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Denizli, Türkiye, pgurel@pau.edu.tr

alanlarda üretim yaparak kaynaklarını israf etmezler. Ülkeler karşılaştırmalı olarak en etkin olduğu mallarda uzmanlaşarak bu malları ihraç ederler. Göreceli olarak daha az etkin olduğu malları diğer ülkelerden ithal ederler. Ülkelerin bu şekilde davranarak kıt kaynaklarını maksimize etmiş, ekonomik refahlarını artırmış olacaklarını savunur.

Endüstriler arası ticaret, bir endüstrideki ürünlerin farklı bir endüstride üretilen ürünlerle değiştirildiği durumu ifade etmektedir. Daha geniş bir bakış açısıyla endüstriler arası ticaret, farklı faktör yoğunluklarına bağlı olarak, farklı verimlilik düzeylerindeki ürünlerde uzmanlaşma sağlayan ülkeler arasındaki farklı ürünlere dayalı ticarettir (Altay vd., 2015: 159).

İkinci dünya savaşı sonrası klasik dış ticaret teorileri uluslararası ticaretin yapısını açıklamada yetersiz kalmış ve bu dönemden itibaren uluslararası ticarete aynı mal grubu içindeki ürünlerin ticaretindeki payının hızla arttığı görülmüş ve bu durum EİT hakkında yapılan teorik çalışmaları teşvik etmiştir. Özellikle 1960'lı yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasıyla birlikte üye ülkeler arasındaki ticaret artışlarının EİT şeklini alması, EİT'nin önemini ortaya koymuştur (Şahin, 2015: 2).

1. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİSİ

EİT'nin, Verdoorn (1960) ve Grubel (1967) tarafından gözlemlenmesiyle birlikte, ticaret biçimlerinin test edilmesi konusunda yeni yöntemlerde geliştirilmiştir. Özellikle, Grubel ve Lloyd'un 1975 yılında yayınladıkları "Intra Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Product" adlı öncü eserleriyle birlikte, uluslararası iktisat literatüründe ticaret biçimlerinin belirlenmesi bakımından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu önemli eseri takiben birçok analiz ile konunun teori, ölçüm, ekonometrik tahmin vb. uygulama ve politika boyutları değerlendirilmiştir. Bu anlamda öncüler olarak, Dixit ve Stiglitz (1977) tarafından tercih çeşitliliği ve ölçek ekonomileri, Krugman (1979) ve Lancaster (1980) tarafından açık ekonomi genel denge modelleri, Falvey (1981) tarafından da Neo-Heckscher-Ohlin yani faktör donatım farklılıkları kapsamında, farklılaştırılmış mallarda gelişen EİT açıklanmıştır.

Heckscher-Ohlin teoreminde, bir ülke hangi üretim faktörüne bol miktarda sahipse, üretimi o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde etmektedir. Heckscher-Ohlin tarafından geliştirilen teoreme iki ülkeli, iki mallı ve iki üretim faktörünün (emek ve sermaye) kullanıldığı varsayılırken ayrıca ülkelerin faktör donatımı bakımından, malların ise faktör yoğunlukları bakımından birbirlerinden farklı olduğu, malların üretim teknolojilerinin ve talep koşullarının bütün ülkelerde aynı olduğu varsayılmıştır. Bu varsayımlar altında her ülke, bol olarak sahip olduğu faktörün daha ucuz olması sebebiyle yoğun olarak kullandığı malları ihraç edecek, göreceli olarak kıt olan faktör pahalı olacağı için yoğun olarak kullandığı malları ithal edecektir. Heckscher-Ohlin modeli ele alınan iki ülkenin faktör donatımına göre uzmanlaşmaya giderek refah kazançları elde edeceğini ortaya koymaya çalışmıştır (Saçık, 2009: 167).

Heckscher-Ohlin Teorisinin açıklamakta yetersiz kaldığı uluslararası ticaret türü, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşması gibi faktörlerin yer aldığı EİT kavramı tarafından açıklanabilmektedir. EİT kavramsal olarak, iki ülke arasında, aynı ürün ya da ürün grubunun, aynı dönemde ithal ve ihracıdır. Grubel ve Lloyd'a göre, bir endüstrinin ihracat değerinin aynı endüstrideki ithalat değeriyle tam olarak karşılanması EİT olarak tanımlanmaktadır. Yani aynı endüstri kapsamında yer alan ürünlerin hem ihraç hem de ithalatı EİT olarak tanımlanmaktadır (Ayдын, 2008: 17).

EİT, dış ticarete en çok kullanılan ticaret türüdür. Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun (AET) kurulmasıyla da EİT'nin önemi artmıştır. AET'nin kurulmasıyla bölge içinde serbest ticaret başlamış, farklılaştırılmış ürünlerin satılmasıyla üretim hacminin genişlemiş olduğu görülmüştür. Aynı endüstrinin ürünü olan ancak küçük farklılıklara sahip olan mallar tüketici zevk ve tercihlerindeki farklılıklar nedeniyle EİT'ye konu olmaktadır. EİT'nin diğer bir nedeni taşıma maliyetleri ve coğrafi bölgelerdir. Özellikle homojen mallar söz konusu olduğunda bu durum geçerlidir. Amerika gibi fiziki olarak büyük ülkelerde uç bölgelerdeki üreticiler ulaşım masrafları nedeniyle sınır komşusu olan yakın ülkelerden ithalat yoluyla hammadde teminine gitmeyi tercih etmektedirler. Üçüncü neden olan, dinamik ölçek

ekonomileri, ürün farklılaşmasıyla ilgili bir nedendir. Ülke bir ürün çeşidinde uzmanlaştığında birim maliyetlerde azalma görülecek ve ülke aynı mallardan daha fazla üretim fazlasını ihraç edecek aynı ürünün farklı çeşitlerini daha ucuza ithal etmiş olacaktır. Dördüncü neden ise toplam ürün derecesidir. Uluslararası ürün sınıflandırmasında basamak sayısı yani ürün çeşidi arttıkça EİT oranı da artmaktadır. Bir diğer nedenin de ülkelerin gelir dağılımlarındaki farklılıklar olduğu ortaya konmuştur (Yenilmez ve Bayraç, 2005).

2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET KONUSUNDA YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Dış ticaret teorilerinde giderek önem kazanan EİT'nin ölçümüne yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Literatürde EİT'yi konu alan bazı çalışmaları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Dış ticaret literatüründe EİT ile ilgili yapılan ilk kapsamlı çalışma, 1971 yılında Grubel ve Lloyd tarafından SITC kullanılarak 10 sanayileşmiş ülkenin 163 farklı endüstrisindeki EİT düzeylerini hesapladıkları çalışmadır. Çalışmanın sonucunda, söz konusu dönemde tarifelerdeki azalmalara bağlı olarak EİT'de artış olduğu bulunmuştur.

Bergstrand (1990)'ın yaptığı çalışmada 14 sanayileşmiş ülke için makine ve ulaştırma araçları endüstrisinde EİT belirleyicilerini analiz etmek için G-L endeksini kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda, ülkelerin GSYH'sının artması, ülkeler arası GSYH ve kişi başına gelir farklarının azalması, ülkeler arasında ortak sınırın olması, ortalama sermaye-emek oranının azalması ve sermaye emek oranı eşitsizliğinin azalması gibi durumlarda EİT oranının arttığını tespit etmiştir.

Stone ve Lee (1995)'nin yaptıkları çalışmada 68 ülkeyi G-L endeksini kullanarak toplam ihracat içinde sanayi malları ihracatının %25'in üstünde ve altında olmasına göre sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülke olarak sınıflandırılmıştır. Tüm ülkeler için yapılan analizde ürün farklılaştırılması, ölçek ekonomileri ve ticaret eğilimi değişkenlerinin EİT üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu, ulaşım masrafları ve ticaret dengesizliğini temsilen kullanılan değişkenlerin ise EİT'de negatif ve anlamlı etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Sanayileşmiş ülkeler için tüm ülkeler ile yapılan analizdekine benzer sonuçlara ulaşıırken sanayileşmemiş ülkeler için yapılan analizlerde ulaştırma masraflarının işaretinin beklentilerin aksine pozitif çıktığı görülmüştür.

Brühlhart ve Thorpe (2001)'in yaptıkları çalışmada, NAFTA ülkelerinin 1980-1998 yılları arasında SITC 0-8 aralığı ve SITC 5-8 aralığı bağlamında EİT düzeylerindeki değişimi gözlemlemişlerdir. ABD'nin dünya ile yapmış olduğu ticarete, SITC 0-8 aralığında 1980 yılında 0,45 olan EİT düzeyi 1998 yılında 0,66'ya, Kanada'nın 0,53'ten 0,67'ye, Meksika'nın ise 0,27'den 0,61'e yükseldiği gözlemlenmiştir. Brühlhart (2009), 1962-2006 yılları verileri ile tüm dünya ülkelerinin EİT düzeyleri ve EİT'nin en yüksek olduğu sektörleri detaylı şekilde incelemiştir. Dünya ticaretinde EİT'nin artan trend gösterdiği ve ekonomilerin sektörel yapı itibarıyla birbirlerine benzer hale geldikleri sonucuna ulaşmıştır. Sektörel EİT analizinde SITC düzey 5 seviyesinde, 1962 yılında 0,099 endeks değerine sahip olan başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri için endeks 2006 yılında 0,352 seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca en yüksek EİT düzeyinin 0,368 endeks değeri ile makine ve ulaştırma araçları sanayinde olduğu bulunmuştur.

Küçükahmetoğlu (2001), Türkiye'nin AB, AB dışı ve dünya ülkeleri ile yaptığı EİT değerlerini 1989-1998 dönemi için hesaplamıştır. Endeksin yıllar itibarı ile arttığını gözlemlemiştir. Çalışmanın sonucunda gümrük birliği sonrası dönemde AB ile olan EİT değerlerinde yükselme olduğu ve standart teknoloji ürünlerindeki EİT'in, ara ve ileri teknoloji ürünlerindeki EİT düzeylerinden daha yüksek olduğu belirtilmiştir. AB dışı ülkeler ile yapılan EİT'de ilk sırada standart teknoloji ürünleri yer alırken 1990'dan sonra ara teknoloji ve ileri teknoloji mallarının payının artma eğilimine girdiği görülmüştür. Dünya ülkeleri ile yapılan EİT'te ise ilk sırayı standart teknoloji ürün grubunun aldığı ve 1990'dan sonra standart teknoloji ürünleri, ara teknoloji ve ileri teknoloji ürünlerinde artış gözlemlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çepni ve Köse (2003)'ın yaptıkları çalışmada, AB-OECD-Türkiye'nin EİT düzeylerini 1989-1999 dönemi için araştırmışlardır. AB-Türkiye arasındaki EİT düzeyi OECD ile Türkiye arasındaki EİT düzeyinden fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Başkol (2010), Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticareti 1992-2009 dönemi için incelemiştir. Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin daha çok EAT niteliğinde olduğunu özellikle demir-çelik ve kimya ürün gruplarında EİT yapısı görüldüğünü belirtmiştir.

Erün (2010), Türkiye ile AB ülkeleri arasında gıda ve canlı hayvan sektörü toplamında ve alt sektörlerinde hesaplanan G-L endeksi ve birim değer oranları analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye ile AB-15 ve AB-27 arasında mevcut EİT'de yüksek kalite dikey EİT yapısının var olduğu, tek tek ülkeler için yapılan analize bakıldığında düşük kalite dikey EİT yapısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışkan (2010), Türkiye-AB ticaretinde EİT olgusunu 1990-2007 dönemi için analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin AB ile yaptığı ticarete EİT payının istikrarlı bir şekilde arttığı ancak bazı ana SITC endüstrilerinde EİT oranı %75'leri aşarken, bazı endüstrilerde ise %20 seviyesinde olduğu belirtilmiş ve Türkiye'nin AB ile dış ticaretinin halen EAT şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yurttaçıkılmaz (2013), Türkiye'nin AB pazarında EİT açısından avantajlı olduğu ürünlerin belirlenmesi konusunda araştırma yapmıştır. Türkiye'nin sanayi malları ile makine ve ulaşım araçları sektöründe genel olarak karşılaştırmalı üstünlüğü giderek artarken, tekstil sektörünü de içeren çeşitli mamul eşya sektörü ise giderek zayıfladığı sonucunu çıkarmıştır.

Yergin vd. (2014)'nin yaptıkları çalışmada 1990 -2008 dönemleri arasında, Türkiye ve AB-15 arasındaki dış ticaret ve gümrük birliğinin marjinal endüstri içi ticarete (MEİT) etkisi ve EİT karşılaştırılmasını incelenmiştir. Türkiye ve AB-15 ülke arasındaki MEİT incelendiğinde 0-4 gruba ait birincil mallarda, MEİT oranlarında önemli ve istikrarlı değişim görülmemiş fakat dış ticaret hacminde artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın 5-8 sanayi mallarında ise dış ticaret hacminde artış olmakla beraber, MEİT oranlarında değişim görülmüştür.

3. TÜRKİYE VE KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİ

Türkiye, çoğunluğu komşu ve yakın ülkelerle oluşturduğu bölgesel kuruluşlar içinde karşılıklı dış ticaretin artırılmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede oluşturulan üç önemli kuruluş KEİ, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)'dir (TİM Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2015: 71).

Tablo 1: Türkiye ile Seçilmiş Ülke Gruplarının Yapmış Oldukları İhracat Rakamları

İHR. (MİLYAR \$)	2015	2016	2017
OECD	75.368	77.051	82.501
İİT	42.737	41.232	45.134
KEİ	14.590	13.078	15.636
BDT	10.568	7.749	9.104
EİT	9.566	9.602	8.105
TÜRK CUMH.	5.289	3.992	4.165
EFTA	6.202	3.266	1.638

Kaynak: TÜİK (2018), <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, Erişim tarihi: 01.04.2018

Tablo 2: Türkiye ile Seçilmiş Ülke Gruplarının Yapmış Oldukları İthalat Rakamları

İTH. (MİLYAR \$)	2015	2016	2017
OECD	101.502	100.483	115.924
İİT	22.406	23.178	31.958
KEİ	31.525	24.183	30.605
BDT	27.152	20.728	26.079
EİT	9.310	7.739	11.206
TÜRK CUMH.	2.687	2.604	3.184
EFTA	3.137	3.161	7.776

Kaynak: TÜİK (2018), <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, Erişim tarihi: 01.04.2018

Seçilmiş ülke grupları ve bölgesel kuruluşlar arasında KEİÖ'nün, 2017 yılında Türkiye ihracatındaki payı ortalama %9, ithalatındaki payı ise ortalama da %13'dür. Türkiye'nin son 3 yılda bölgesel kuruluşlarla yaptığı dış ticaretin toplam dış ticaret hacmi içindeki payının gerilediği görülmektedir. Ülkemizde yaşanan jeopolitik gelişmelerin ve bu teşkilatlar içinde bulunan bazı ülkeler ile siyasi ilişkilerimizin bozulması ve taşımacılık alanında yaşanan sıkıntılar gerilemenin nedenleri olarak gösterilebilir.

KEİÖ 1992 tarihinde kurulan ve Karadeniz havzasındaki ülkelerin ekonomik işbirliğini amaçlayan uluslararası kuruluştur. Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan ve Sırbistan kurucu üye ülkeleridir (Karadeniz Ekonomik İşbirliği, 2018). Üye ülkelerden Türkiye, Bulgaristan, Rusya, Gürcistan, Romanya ve Ukrayna'nın Karadeniz'e kıyıları bulunmaktadır. Diğer ülkeler ise Karadeniz'e yakın ülkelerdir.

KEİÖ'nün kurulmasındaki amaç, üye ülkelerin potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanılarak aralarında gerçekleştirilmeye istenilen ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini çeşitlendirmek ve daha fazla geliştirerek Karadeniz havzasının barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını sağlamaktır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Bu bölgedeki ülkelerin halkları uzun yıllar boyunca birbirleriyle kültür etkileşiminde bulunmuşlardır. Bu sebepten ötürü yaşam biçimleri, yemek zevkleri gibi birçok kültürel özellik bakımından birbirine benzemektedirler. Bunun sonucunda benzer mallar tüketiyor oluşları, talep benzerlikleri dış ticarete de yansımıştır.

3.1. Türkiye İle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Analizi

3.1.1. Kapsam ve Veri Seti

Bu çalışmanın amacı; Türkiye ile KEİ kurucu üye ülkeleri (Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Ukrayna, Yunanistan ve Sırbistan) arasındaki EİT'yi analiz etmektir. 1992-2017 dönemi için Türkiye'nin KEİ üye ülkeler ile arasındaki EİT endeks değerleri literatürde en sık kullanılan G-L endeksi kullanılarak hesaplanmıştır. TÜİK veri tabanından elde edilen Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) dış ticaret verileri kullanılmıştır.

3.1.2. Yöntem

EİT'nin ölçülmesinde statik ve dinamik olmak üzere iki farklı ölçüm yöntemi kullanılmaktadır. Balassa, G-L, Aquino vb. statik karakterli ölçüm yöntemleriyken, Hamilton-Kniest ve Brühlhart marjinal EIT endeksleri dinamik karakterli ölçüm yöntemleridir.

Türkiye ile KEİÖ üye ülkeleri arasındaki EİT, 1992-2017 dönemini kapsayarak standart G-L endeksi ile hesaplanmıştır. EİT'yi ölçme amacıyla çeşitli yöntemler geliştirilmesine rağmen, yaygın olarak kullanılan yöntem G-L yöntemidir.

$$B_i = \frac{\sum_i^n [(X_i+M_i)-(X_i-M_i)]}{\sum_i^n (X_i+M_i)} \text{ veya } B_i = 1 - \frac{|X_i-M_i|}{(X_i+M_i)} \text{ şeklinde gösterilebilir.}$$

Formülde yer alan “X” bir malın ihracatını, “M” ise malın ithalatını göstermektedir. B_i , EİT'nin değerini göstermektedir. Endeks 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Bir endüstride ihracat ithalata eşit ise söz konusu endüstride EAT'nin olmadığı ve EİT'nin tam olduğu anlamına ($B_i=1$) gelmektedir. Eğer endüstride ihracat yapılırken, hiç ithalat yapılmıyorsa (ya da ithalat yapılırken hiç ihracat yapılmıyorsa), söz konusu endüstride EAT'nin olduğu ve EİT'nin olmadığı anlamında $B_i=0$ olacaktır. İhracat ve ithalat rakamları birbirine yaklaştığında, B_i değeri 1'e yaklaşacaktır. G-L endeksi, statik bir ölçüm yöntemi olduğundan dolayı, iki dönem arasındaki değişimin yapısını ölçmemektedir.

3.1.3. Bulgular

Bu bölümde standart G-L endeksi kullanılarak 1992-2017 dönemi için Türkiye ile KEİ üye ülkeleri arasındaki dış ticarete EİT'nin yapısı incelenmiştir.

EİT düzeylerinde meydana gelen yükselme, ülkelerin karşılıklı olarak benzer malları talep ettiklerinin bir göstergesidir. EİT'nin yüksek olması aynı zamanda ülkelerin ekonomik yapılarındaki benzerliklerin arttığını göstermektedir. SITC 3 ana grupları itibarıyla, EİT bakımından ülkelerin ve endüstrilerinin performansları konusunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 3: KEİ Ülkelerinin Türkiye ile Endüstri İçi Ticaret Rakamları (Yüzde%)

%	Yun.	Bulg.	Rom.	Arnv.	Ukr.	Rus.	Mld.	Gürc.	Azrb.	Sırb.	Erm.
1992	75	48	80	8	56	59	1	70	51		
1993	99	52	67	8	15	49	2	77	66		
1994	76	81	86	5	24	87	30	55	12		
1995	97	62	90	4	37	74	63	84	23		
1996	90	60	83	29	51	88	99	45	28		
1997	81	60	95	15	53	97	82	55	30		
1998	92	73	84	11	43	76	59	71	26		
1999	82	88	80	4	45	39	68	89	30		
2000	99	70	65	8	41	28	42	91	58		
2001	71	86	89	9	55	42	17	93	51		
2002	69	85	92	9	48	46	20	85	43		
2003	63	94	95	7	50	40	36	73	55		
2004	67	96	84	17	37	34	58	79	50		
2005	78	99	87	15	47	31	55	96	56		
2006	78	97	93	11	53	30	45	91	59	29	0
2007	59	97	92	14	49	33	53	61	30	25	0
2008	64	92	94	21	52	34	51	68	35	23	0
2009	81	89	98	3	48	28	84	54	18	30	0.4
2010	97	93	85	52	49	35	85	54	28	52	1
2011	75	79	86	63	52	40	92	44	22	75	75
2012	56	75	87	55	58	40	75	25	23	70	95
2013	50	83	84	47	65	43	97	27	20	72	34
2014	55	83	94	46	57	38	92	27	18	70	0
2015	85	85	96	29	49	29	96	33	21	65	0
2016	90	90	94	13	66	21	72	30	35	66	0,16
2017	95	83	88	12	65	25	77	30	41	73	1

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bu tabloda KEİ ülkelerinin Türkiye ile EİT rakamları hesaplanmıştır. EİT'nin %50 den fazla olduğu durumlarda EİT'nin yoğun bir biçimde gerçekleştiği söylenebilir. Bu EİT rakamlarının yüksek olmasında ülkelerin AB üye olup gümrük birliği avantajını kullandığı ya da ülkeler arası kendi aralarında gümrük vergisi ve kısıtlamaları kaldırarak serbest ticaret anlaşmalarına gidilmesinin etkisi yüksektir.

Analize konu olan KEİÖ'ye üye ülkelerden; Romanya, Yunanistan, Bulgaristan AB'ye üyesi ülkelerdir. Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler ise Arnavutluk, Gürcistan, Sırbistan'dır. Sırbistan 2006'da bağımsızlığını ilan ettiği için 1992-2006 yıllarının verisi bulunmamaktadır.

Tablo 4: Türkiye ile Gerçekleştirilen En Yüksek ve En Düşük EİT Oranına Sahip Ülkeler

EN YÜKSEK EİT	EN DÜŞÜK EİT
Romanya - %87.23	Ermenistan - %17.21
Bulgaristan - %80.76	Arnavutluk - %19.8
Yunanistan - %77.84	Azerbaycan - %35.73

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye ile Karadeniz Ekonomik Topluluğu ülkeleri arasında, 1992-2017 dönemleri için ortalamada en fazla EİT %87.23 oranıyla Romanya ile gerçekleşmiştir. Romanya'yı Bulgaristan %80.76 oranıyla takip etmektedir. Bu ülkeleri %77.84 oranıyla Yunanistan izlemektedir. En düşük EİT gerçekleştirdiğimiz ülkelerin başında Ermenistan (%17.21), ikinci olarak Arnavutluk (%19.8) son olarak da Azerbaycan (%35.73) gelmektedir.

Tablo 5: Romanya ile Gerçekleştirilen EİT'nin Ürün Gruplarına Göre Analizi

2017	İhracat \$	İthalat \$	EİT%88
Romanya 0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	203.182.774	140.651.056	0.81
1 İçki ve tütün	30.896.383	532.719	0.03
2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	44.074.664	264.506.801	0.28
3 Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	34.365.705	123.065.529	0.43
4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	1.820.611	5.998.403	0.46
5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	247.686.080	185.858.255	0.85
6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	1.192.642.341	650.315.702	0.70
7 Makineler ve ulaştırma araçları	964.344.374	957.689.114	0.99
8 Çeşitli mamul eşya	418.871.731	119.022.061	0.44
9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar (tedavülde olmayan, paralar, parasal tabanlı altınlar)	1.461.664	32.569.676	0.08

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye ile Romanya Balkanlarda birbirinin en büyük ticaret ortaklarıdır. Kökleri tarihe dayanan güçlü, siyasi, ekonomik, kültürel bağlar bulunmaktadır. EİT en fazla gerçekleştiği yıl 1999 yılıdır ve %98 olarak gerçekleşmiştir. 2017 verilerinde Romanya ile Türkiye arasında en fazla ithalat; makineler ve ulaştırma araçlarında, en fazla ihracat ise başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallarda görülür. EİT'nin ise en fazla makineler ve ulaştırma araçlarında olduğu görülmektedir. EİT'nin %50'nin altında gerçekleştiği ürünlerde ya ithalatımız ya da ihracatımız daha yüksek gerçekleşmektedir. Bu durumda EAT'nin gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 6: Bulgaristan ile Gerçekleştirilen EİT'nin Ürün Gruplarına Göre Analizi

2017		İhracat \$	İthalat \$	EİT%99
Bulg.	0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	90.821.998	127.253.569	0.83
	1 İçki ve tütün	2.693.485	678.995	0.40
	2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	181.414.217	247.748.647	0.84
	3 Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	90.321.546	872.052.028	0.18
	4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	5.572.811	21.220.240	0.41
	5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	203.920.280	164.759.816	0.89
	6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	1.307.682.914	828.569.878	0.77
	7 Makineler ve ulaştırma araçları	522.561.157	352.182.277	0.80
	8 Çeşitli mamul eşya	398.686.166	149.515.077	0.54
	9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar (tedavülde olmayan, paralar, parasal tabanlı altınlar)	117.837	9.143.983	0.02

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bulgaristan'ın demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle beraber Türkiye ile aralarındaki ticari ilişkiler gelişme kaydetmiş ve iki ülke arasında temaslar artmıştır. EİT'nin en fazla gerçekleştiği yıl 2017'dir ve %99 olarak gerçekleşmiştir. 2017 verilerinde Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ihracatın en fazla başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallarda olduğunu ithalatın en yüksek mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünlerde olduğunu görüyoruz. EİT'nin en fazla gerçekleştiği ürün grubu ise başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleridir.

Tablo 7: Yunanistan ile Gerçekleştirilen EİT'nin Ürün Gruplarına Göre Analizi

2017		İhracat \$	İthalat \$	EİT%95
Yun.	0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	102.987.691	48.998.784	0.64
	1 İçki ve tütün	2.102.731	527.034	0.40
	2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	22.993.779	212.404.021	0.19
	3 Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	272.771.830	1.002.080.284	0.42
	4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	138.31	379.814	0.07
	5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	156.275.133	218.066.655	0.83
	6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	538.034.328	255.479.047	0.64
	7 Makineler ve ulaştırma araçları	350.711.112	57.532.129	0.28
	8 Çeşitli mamul eşya	208.041.686	22.419.014	0.19
	9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar (tedavülde olmayan, paralar, parasal tabanlı altınlar)	8.688.926	15.181.455	0.72

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişki 1999 yılı itibariyle işbirliğine dayalı yeni bir döneme girmiş, bu çerçevede iki ülke arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 1993 ve 2000 yıllarında Yunanistan ile yapılan en yüksek EİT rakamı %99 olarak gerçekleşmiştir. 2008 de başlayan küresel ekonomik krizin borç krizine dönüşmesiyle birlikte Yunanistan'da 2009-2014 döneminde toplamda %25 küçülme gözlemlenmiştir. 2013 yılında Türkiye ile en düşük EİT'yi gerçekleştirmiştir (%50). 2017 yılı verileri Türkiye ile Yunanistan arasında en fazla ihracatın, başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar grubunda, en fazla ithalatın mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünlerde gerçekleştiği görülmektedir. En fazla EİT başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleridir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı; Türkiye ile KEİ kurucu üye ülkeleri arasındaki EİT'yi analiz etmektir. KEİ 1992 tarihinde kurulan ve Karadeniz havzasındaki ülkelerin ekonomik işbirliğini amaçlayan uluslararası kuruluştur. Türkiye ile KEİ üye ülkelerinin EİT'yi konu alan bir çalışma daha önce yapılmamıştır. Çalışmada, Türkiye'nin KEİ üye ülkeler ile arasındaki EİT endeks değerlerini belirlemek amacıyla G-L endeksi kullanılmıştır. Farklı yöntemler geliştirilmiş olsa da EİT'nin hesaplanmasında yaygın olarak kullanılan G-L endeksidir.

Coğrafi yakınlık, talep benzerlikleri, piyasa büyüklükleri doğrultusunda ülkenin avantajlı olduğu durumlar belirlendiği takdirde uluslararası piyasalarda rekabet gücünü ve EİT'yi arttırarak ekonomik büyüme sağlanabilir. Birbirine komşu ülkeler arasında karşılıklı olarak ticareti engelleyen kota, tarife vb. engelleri kaldıran ülkeler arasında EİT artmaktadır. Çalışmaya konu olan Türkiye ve KEİÖ'ye üye ülkeler de birbirlerine coğrafi olarak yakın ülkelerdir.

Bu çalışmada 1992-2017 yılları arasında Türkiye'nin; Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ile EİT'nin yüksek, Ermenistan, Azerbaycan ve Ukrayna ile EİT'nin düşük olduğu görülmüştür. Türkiye'nin Romanya ile EİT endeksi %88, Bulgaristan ile %83, Yunanistan ile %75 olarak gerçekleşirken, Türkiye'nin Ermenistan ile EİT endeksi %18, Arnavutluk ile %28 Azerbaycan ile ise %30 olarak bulunmuştur. EİT'nin yüksek çıktığı ülkeler, AB'ye üye ülkelerdir. Burada gümrük birliği avantajının da etkisi yüksektir. EİT'nin düşük çıkmasında; Ermenistan ile olan siyasi sorunlarımız, Arnavutluk'un çok uzun yıllar baskıcı bir rejime sahip olması ve kapalı bir ekonomiye sahip olması etkindir. Azerbaycan ile olan ilişkilerimizde ise Türkiye'nin ekonomi politikalarının daha çok AB ülkelerine yönelik olmasından kaynaklanan eksiklikten kaynaklanmaktadır.

EİT'nin yüksek olması sonucunda ülkelerde, karşılıklı ticaretin arttığını buna bağlı olarak refah artışlarının görüldüğü söylenebilir. KEİ üye ülkelerin halkları uzun yıllar boyunca birbirleriyle kültür etkileşiminde bulunduğundan, yaşam biçimleri, yemek zevkleri gibi birçok kültürel özellik bakımından birbirine benzemiştir. Bunun sonucunda benzer mallar tüketiyor oluşları, talep benzerlikleri, tüketim alışkanlıklarının birbirine yakınsadığı, ekonomik yapılarının birbirine benzediği ve bu durumların dış ticarete de yansması beklenen bir sonuçtur. Talep benzerlikleri değişmediği, siyasal bir anlaşmazlık olmadığı sürece ilerleyen zamanlarda da aynı ülkeler ile benzer sonuçlar çıkması düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altay, H., Özcan, S. E. ve Çınar, İ. T. (2015). Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) Pazarında Endüstriler Arası Ve Endüstri İçi Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürün Gruplarının Belirlenmesi 1995-2007. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 159-170.
- Aydın, A. (2008). *Endüstri İçi Ticaret: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başkol, M. O. (2010). Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Analizi. *International Conference On Eurasian Economies*, 386-391.
- Bergstrand, J. (1990). The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, The Linder Hypothesis and the Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade. *The Economic Journal*, 100(403), 1216-1229.
- Brühlhart, M. (2009). An Account of Global Intra-Industry Trade 1962-2006. *The World Economy*, 32(3), 401-459.
- Brühlhart, M. ve Thorpe, M. (2001). Export Growth of NAFTA Members, Intra- Industry Trade and Adjustment. *Global Business and Economics Review*, 3(1), 94-110.
- Çalışkan, Ö. (2010). Türkiye - AB Ticaretinde Endüstri içi Ticaret Olgusu, 1990-2007. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28, 1-45.

- Çepni, E. ve Köse, N. (2003). Intra-Industry Trade Patterns of Turkey A Panel Study. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(3),13-28.
- Dixit, A. ve Stiglitz, J. (1977). Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity. *American Economic Review*, 67(3), 297-308.
- Erün, G. (2010). Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 71-78.
- Falvey, R. (1981). Commercial Policy and Intra-Industry Trade. *Journal of International Economics*, 11(4), 495-511
- Grubel, H. (1967). Intra-Industry Specialization and the Pattern of Trade. *The Canadian Journal of Economics and Political Sciences*, 33(3), 374-388.
- Grubel, H. ve Lloyd, P. (1975). *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*. London: MacMillan Press.
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği (2018), URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/Karadeniz_Ekonomik_işbirliği, Erişim Tarihi: 01.03.2018.
- Krugman, P. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade. *Journal of International Economics*, 9, 469-479.
- Küçükahmetoğlu, O. (2001). Endüstri-İçi Ticaret ve Türkiye. *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 129-153.
- Lancaster, K. (1980). Intra-Industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition. *Journal of International Economics*, 10, 151-175.
- Saçık, S. (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme. *KMÜ İİBF Dergisi*, 16, 162-171.
- Stone, J. ve Lee, H. (1995). Determinants of Intra-Industry Trade: A Longitudinal, Cross-Country Analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131(1), 67-85.
- Şahin, D. (2015). Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Endüstri-İçi Ticaretin Analizi: Türkiye ve Çin Örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 1-9.
- TÜİK (2018). URL: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=6¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, Erişim tarihi: 01.04.2018
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018). URL: http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 05.06.2018.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2015). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. URL: http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/ekonomi_dis_ticaret_raporu_2015.pdf, Erişim Tarihi: 13.06.2018.
- Verdoorn, P. (1960). The Intra-Bloc Trade of Benelux. In: Robinson E.A.G. (eds) Economic Consequences of the Size of Nation. *International Economic Association Conference Volumes Palgrave Macmillan*. London. 291-329.
- Yenilmez, F. ve Bayraç, N. (2005). Türkiye - Almanya Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi ve Endüstri İçi Ticareti Etkileyen Ülke Değişkenleri. *Hukuk, Ekonomi, Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, Ekim-2005, sayı:44. URL: <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=T%DCRK%DDYE-ALMANYA%20ARASINDAK%DD%20END%DCSTR%DD%20%DD%C7%DD%20T%DDCARET%92%DDN%20GEL%DD%DE%DDM%DD%20VE%20END%DCSTR%DD%20%DD%C7%DD%20T%DDCARET%DD%20ETK%DDLEYEN%20DCLKE%20DE%D0%DD%DEKENLER%DD&kimlik=1128247765&url=makaleler/fyenilmez-hnbayrac-1.htm>, Erişim Tarihi:13.06.2018.

- Yergin, H., Mercan, M. ve Yılmaz, Ö. (2014). Türkiye-AB (15 Ülke) Arasındaki Dış Ticaret ve Gümrük Birliği'nin Marjinal Endüstri - İçi Ticarete Etkisi ve Endüstri - İçi Ticaretle Karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 367-382.
- Yurttaçıkılmaz, Ç. (2013). Türkiye'nin AB Pazarında Endüstri İçi Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürünlerin Belirlenmesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-22.

